

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНУ «ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ»
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ
кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С. МАКАРЕНКА
кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
кафедра соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЯХ

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ 300-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ

21 ЖОВТНЯ 2022 РОКУ

ХАРКІВ – 2022

УДК 37.015.31:316.42
ББК 74.60
С91

*Затверджено редакційно-видавничою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол № 11 від 16.11.2022 р.).*

Редакційна колегія: Васильєва М.П. – доктор педагогічних наук, професор;
Романова І.А. – доктор педагогічних наук, доцент;
Шеплякова І.О. – кандидат педагогічних наук;
Штанько М.О. – ст. лаборант кафедри.

Автори опублікованих матеріалів відповідають за підбір, точність і достовірність наведених фактів, правильне цитування джерел, власних імен та інших відомостей. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів.

Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди, 21.10.2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. 225 с.

Збірка містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої сучасним проблемам професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі, реаліям і тенденціям розвитку професійної діяльності фахівців соціальних інституцій з вирішення актуальних проблем соціальної роботи.

Матеріали представляють інтерес для науковців і практиків у галузі соціальної і соціально-педагогічної діяльності, науковців-початківців (здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів спеціальності «Соціальна робота») й практиків – фахівців соціальних інституцій.

© Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2022.
© Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки, 2022.

ЗМІСТ

ПУБЛІКАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ, ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ І ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Аксакова П.А. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТІ І ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ.....	9
Алексєєва Н.І., Кабусь Н.Д. ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	10
Бейник К.В. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	15
Білоцерківська О.М., Васильєва М.П. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦЯ ДО ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА СТАРШОКЛАСНИКІВ	21
Білько О.П., Шимко І.М. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ СЛУЖБ У СИСТЕМІ ОСВІТИ.....	27
Бондарєва Ю.Л., Гончаренко О.В. ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ ЗАСОБАМИ СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ.....	34
Борсук Т.О. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ.....	37
Буйницька М.М. ЗМІНА ВЕКТОРУ МЕТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ПРАВОВОЇ ГАЛУЗІ.....	41
Вазуля К.С. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКАЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	43
Варава К.В. ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	46
Васильєва М.П. РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	48

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка системи професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі до попередження вживання психоактивних речовин й подолання різних видів адиктивної та відхиляючої поведінки учнівської молоді.

Список використаних джерел:

1. Алкоголь і підлітки. Що варто знати. URL: <https://nus.org.ua/articles/alkogol-i-pidlitky-shho-varto-znaty/>
2. Бірюкова М. Адиктивна поведінка учнів: форми та профілактика. Соціальний педагог. 2018. № 7. С. 4.
3. Касминіна Т.У. Вплив алкоголю на організм підлітка. Харків: Просвітництво, 2018. 145 с.

Бейник К.В.

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ АРТ- ТЕРАПЕВТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Єсіна

Анотація. У статті проаналізовані різні підходи до визначення поняття «суїцидальна поведінка», дано авторське визначення поняття «суїцидальна поведінка» розуміємо як сукупність дій і вчинків, думок та мотивів, метою яких є навмисне позбавлення себе життя; було висвітлено класифікацію причин суїцидальних вчинків за групами, яка склалася у науковій теорії та практиці; схарактеризовані фактори, які впливають на скоєння суїциду підлітками: особисті, сімейні, матеріальні, психологічні, біологічні; визначено структуру суїцидальної поведінки старших підлітків, як динамічного процесу, основними складовими, якого є: суїцидальні тенденції, суїцидальні дії, суїцидальна спроба, постсуїцидальна криза, поственція, вторинна превенція; розкрито соціально-педагогічну діяльність з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків у закладах загальної середньої освіти як науково обґрунтовану систему цілеспрямованого впливу на особистість з метою виявлення, попередження проявів суїцидальної активності та усунення негативних наслідків такої поведінки підлітка, формування у нього системи стійких ціннісних орієнтацій, активної життєвої позиції, знань щодо можливостей і наслідків суїцидальних вчинків, сприяння їх успішній соціалізації та гармонійному розвитку; виділені особливості соціально-педагогічної діяльності з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків у закладах загальної середньої.

Ключові слова: старші підлітки, суїцид, суїцидальна спроба, суїцидальна поведінка, суїциденти, соціально-педагогічна діяльність, заклади загальної середньої освіти.

Annotation. *The article analyzes various approaches to the definition of the concept of "suicidal behavior", the given author's definition of the concept of "suicidal behavior" is understood as a set of actions and deeds, thoughts and motives, the purpose of which is to intentionally take one's life; the classification of the causes of suicidal acts by groups, which has developed in scientific theory and practice, was highlighted; characterized factors that influence suicide by teenagers: personal, family, material, psychological, biological; the structure of suicidal behavior of older teenagers is determined, as a dynamic process, the main components of which are: suicidal tendencies, suicidal actions, suicidal attempt, post-suicidal crisis, postvention, secondary prevention; socio-pedagogical activities for the prevention of suicidal behavior of older teenagers in institutions of general secondary education were revealed as a scientifically based system of purposeful influence on the individual with the aim of identifying, prevention of manifestations of suicidal activity and elimination of negative consequences of such adolescent behavior, formation of a system of stable value orientations, an active life position, knowledge about the possibilities and consequences of suicidal acts, promotion of their successful socialization and harmonious development; selected features of socio-pedagogical activities for the prevention of suicidal behavior of older teenagers in general secondary schools.*

Key words: *older teenagers, suicide, suicide attempt, suicidal behavior, suicide victims, socio-pedagogical activity, general secondary education institutions.*

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку нашої країни роль соціально-педагогічної діяльності дедалі зростає. Соціальні процеси, які відбуваються в українському суспільстві сьогодні, а саме: вторгнення Російської федерації до нашої держави, загострення економічних, політичних, соціальних проблем – призводять до знецінення морально-етичних та загальнолюдських цінностей, що негативно впливає на процес соціалізації та розвитку молодого покоління.

Особливо вразливими до таких змін є старші підлітки, оскільки старший підлітковий вік є одним з найскладніших періодів розвитку людини, протікання якого характеризується внутрішніми труднощами (докорінною перебудовою раніше сформованих психологічних структур, гормональними процесами, перебудовою Я-концепції, зміною емоційного стану тощо); прагненням до незалежності та самостійного прийняття рішень, вибору лінії поведінки, але не усвідомленням наслідків власних вчинків, що в сукупності визначають особливості формування суїцидальної поведінки старших підлітків. При цьому в багатьох випадках самогубства старших підлітків – це «крик про допомогу» і суїциду можна було запобігти, вчасно застосувавши профілактичні заходи.

Проте, наявні в арсеналі фахівців соціальної галузі напрацьовані роками технології й методи не завжди допомагають вирішити проблеми, що з'являються в підлітковому середовищі. Складна ситуація в країні змушує науковців і соціальних фахівців вести пошук ефективних засобів профілактики

й подолання суїцидальної поведінки старших підлітків, зокрема використання потенціалу арт-терапевтичних засобів щодо підвищення ефективності такої профілактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив встановити, що проблема природи, сутності, причин і умов формування суїцидальної поведінки особистості, а також пошуку ефективних шляхів її профілактики нині є об'єктом досліджень багатьох учених у галузі психології, медицини, права, соціології, педагогіки, зокрема: В. Войтко [3], О. Лосієвської [9] та інших. У соціально-педагогічній літературі цьому аспекту приділяли увагу А. Габрієлян [4], В. Рибалка [11] та інші вчені.

Проблема профілактики суїцидальних тенденцій у підлітків була предметом наукових розвідок Т. Вашеки [2], О. Гук [4], І. Гринник [5], Т. Журавель [7].

Зміст та особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності в установах різного типу розглядають А. Аносова [1], О. Безпалько [1], Т. Цюман [1]; соціально-педагогічної профілактичної діяльності з старшими підлітками, схильними до суїцидальної поведінки - Н. Краснова [8], Л. Марченко [8].

Метою статті є дослідження сутності та особливостей соціально-педагогічної діяльності з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків арт-терапевтичними засобами в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб з'ясувати зміст та особливості соціально-педагогічної діяльності з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків арт-терапевтичними засобами в закладах загальної середньої освіти в закладах загальної середньої освіти, необхідно розглянути сутність ключових понять, зокрема суїцидальна поведінка» й «соціально-педагогічна діяльність».

Аналіз нормативно-правових, довідникових джерел дозволив визначити поняття «суїцид» як цілеспрямоване позбавлення себе життя. Своєю чергою, В. Войтко [3] під суїцидальною поведінкою підлітків розуміє сукупність дій і вчинків, думок та мотивів, метою яких є навмисне позбавлення себе життя.

На основі аналізу джерельної бази з'ясовано, що задля попередження формування суїцидальної поведінки в старших підлітків (за Т. Журавель [7], старший підлітковий вік – це вік між 15 та 17 роками) необхідно виявити можливі причини та чинники виникнення в них бажання скоїти суїцид, появи проявів такої поведінки.

У визначеному контексті встановлено, що, на думку В. Войтко, суїциденти (тобто підлітки, схильні до самогубства, або ті, які вже здійснили спробу позбавлення себе життя) «найчастіше самі не розуміють істинних причин своїх вчинків і називають лише найближчі події чи суб'єктивно спотворені версії» [3, с. 16]. За результатами досліджень вченою класифіковано причини суїцидальних вчинків за групами: «особистісно-сімейні конфлікти; стан психічного та окремо фізичного здоров'я; конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою, й конфлікти в професійній чи навчальній сфері; матеріально побутові та інші мотиви» [3, с. 18].

Своєю чергою, Л. Димитрова та Г. Кіхтан основною причиною суїцидальних дій підлітків визначили соціально-психологічну дезадаптацію, а саме порушення спілкування з близькими, родиною. На думку вчених, суїцидальна поведінка є наслідком бажання особистості «змінити обставини життя: позбутися нестерпних переживань, травмуючих умов, викликати жалість і співчуття, досягти допомоги та участі, привернути увагу до своїх проблем» [6, с. 74]. Крім цього, така поведінка може «забарвлюватися почуттям помсти кривдникам» [6, с. 74].

Появу проявів суїцидальної поведінки в підлітковому віці можуть зумовлювати різні чинники. Так, за В. Рибалко, появу суїцидальних тенденцій у підлітків можуть зумовлювати такі соціально-психологічні фактори ризику, як: «серйозні проблеми в сім'ї, відвернення однолітків, смерть коханої або значущої людини, розрив стосунків з коханою людиною, міжособистісні конфлікти або втрата значущих відносин, проблеми з дисципліною або із законом, тиск, здійснюваний групою однолітків, тривале перебування в ролі жертви, розчарування успіхами або невдачі в навчанні, високі вимоги в закладі освіти до результатів навчальної діяльності, проблеми із працевлаштуванням і погане економічне становище, фінансові проблеми, небажана вагітність, аборт і його наслідки, зараження СНІД або хворобами, що передаються статевим шляхом, серйозні тілесні хвороби, надзвичайні зовнішні ситуації і катастрофи» [11, с. 5].

Таким чином, під «суїцидальною поведінкою старших підлітків» розуміємо появу та прояв у старших підлітків суїцидальних думок, намірів, погроз, висловлювань та замахів на своє життя. *Схильність старших підлітків до такої поведінки* зумовлена, з одного боку, особистісними переживаннями, проблемами у сімейному житті, міжособистісними конфліктами з оточенням, а, з іншого, – є результатом соціально-психологічної дезадаптації.

На основі проведеного аналізу джерельної бази з'ясовано, що основними складовими суїцидальної поведінки старших підлітків як динамічного процесу є:

I. *Етап суїцидальних тенденцій* (як «прямих або непрямих ознак, що свідчать про зниження цінності власного життя, утрату його змісту або небажання жити» [10]). Зазначені тенденції можуть виявлятися в думках, намірах, почуттях або погрозах. На цьому етапі здійснюється *превенція суїциду*, тобто «його запобігання на підставі знання психологічних або соціальних провісників» [10];

II. *Етап суїцидальних дій*, який починається, коли тенденції переходять у конкретні вчинки. Під *суїцидальною спробою* розуміється «свідоме прагнення позбавити себе життя, що з незалежних від людини обставин (своєчасне надання допомоги, успішна реанімація тощо) не було доведено до кінця» [10]. При цьому «самоушкодження, які безпосередньо не ведуть до самознищення, мають демонстративний характер і спрямовані на здійснення морального тиску з метою отримання певної вигоди, називаються *парасуїцидом*» [10].

III. *Етап постсуїцидальної кризи*, який продовжується від моменту здійснення суїцидальної спроби до повного зникнення суїцидальних тенденцій, що

іноді характеризуються циклічністю прояву. Цей етап охоплює стан психічної кризи суїцидента, ознаки якого (соматичні, психічні або психопатологічні) і їхня виразність можуть бути різними. На цьому етапі здійснюються поственція і вторинна превенція суїцидальної поведінки. *Поственція* є «системою мір, спрямованих на подолання психічної кризи та адресованих не лише суїциденту, але і його оточенню» [10]. *Вторинна превенція* полягає «в попередженні повторних суїцидальних спроб» [10].

Отже, проаналізовані причини виникнення та визначені складові суїцидальної поведінки старших підлітків необхідно враховувати при організації та здійсненні соціально-педагогічної діяльності з ними, зокрема щодо соціальної профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків у закладах загальної середньої освіти.

На основі аналізу наукових праць Т. Журавеля [7], Н. Краснової [8], Л.Харченко [8] соціально-педагогічну діяльність з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків у закладах загальної середньої освіти визначаємо як науково обґрунтовану систему цілеспрямованого впливу на особистість з метою виявлення, попередження проявів суїцидальної активності та усунення негативних наслідків такої поведінки підлітка, формування у нього системи стійких ціннісних орієнтацій, активної життєвої позиції, знань щодо можливостей і наслідків суїцидальних вчинків, сприяння їх успішній соціалізації та гармонійному розвитку.

Завданнями соціально-педагогічної діяльності з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків, за В.Рибалко, є «зміцнення соціальної захищеності старших підлітків; виявлення причин, що сприяють проявам суїцидальної поведінки; вдосконалення організації системи профілактичних заходів щодо попередження суїцидів; розвиток соціальної активності старших підлітків; залучення їх до участі у волонтерській, соціально-корисній діяльності» [11, с. 29]. Її метою, на думку О. Гука, є «створення в загальноосвітніх установах сприятливого соціально-психологічного клімату, що зміцнює психічне здоров'я учнів» [5, с. 82]. При цьому підтримуємо позицію вченого про те, що особливості соціально-педагогічної профілактичної роботи з підлітками, схильними до суїцидальної поведінки, полягають у необхідності застосування комплексного підходу та використання методів, форм і засобів, які спрямовуються на вчасне виявлення суїцидальних тенденцій у старших підлітків та їх попередження» [5, с. 52].

Висновок. Таким чином, соціально-педагогічна діяльність з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків у закладах загальної середньої освіти повинна бути систематичною, комплексною та спрямована на використання індивідуального підходу до кожного клієнта, що в свою чергу, сприятиме його успішній соціалізації та гармонійному розвитку.

Перспективним напрямом подальшої дослідницької діяльності є розробка навчально-методичного забезпечення з профілактики суїцидальної поведінки старших підлітків у закладах загальної середньої освіти

Список використаних джерел:

1. Аносова А. В., Безпалько О. В., Цюман Т. П. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посібник. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.
2. Вашека Т. В. Програма профілактики суїцидальної поведінки в підлітковому віці. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2005. Т. VII, Вип. 6. С. 57-64.
3. Войтко В. Характерні особливості суїциду та суїцидальної поведінки: навч.-метод. посіб. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2016. 44 с.
4. Габрієлян А. Е. Профілактика суїцидальної поведінки підлітків. *Шкільному психологу. Усе для роботи*: наук.-метод. журнал. 2019. №2 (122). С. 2-7.
5. Гук О., Гринник І. Профілактика суїцидальної поведінки підлітків як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Молодь і ринок*. 2021. N2 (188). С. 81-85.
6. Димитрова Л. М., Кіхтан Г. О. Причини та соціальні фактори суїцидальної поведінки підлітків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. Вип. 2(14). С. 74-77.
7. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка: навч. посіб.* / За заг. ред. О. В. Безпалько; авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверєва, Т. Г. Веретенко та ін. К.: Академвидав, 2013. 312 с.
8. Краснова Н. П., Харченко Л. П. Методика роботи соціального педагога: навч. посібник для студентів пед. Університетів. Луганськ. 2001. Ч. 2. 102 с.
9. Лосієвська О. Г. До питання про суїцидальні тенденції у поведінці підлітків. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та педагогіки*: зб. наук. пр. СНУ ім. В. Даля за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. з проблем вищої освіти «Університет і регіон». Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. С. 20.
10. Профілактика суїцидальних тенденцій серед школярів. *Відділ освіти Глухівської міської ради*: веб-сайт. URL: <http://glukhiv-osvita.gov.ua/psykholohichna-sluzhba/psykholohichna-dopomoha/230-profilaktika-sujitsidalnikh-tendentsij-sered-uchniv> (дата звернення: 10.10.2021 р.).
11. Рибалка В. В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості. Київ: Шкільний світ, 2009. 128 с.